

ODNOS SPRAM KUĆE ZA ODMOR U HRVATSKOJ U STRATEGIJI URBANIZACIJE 1945. – 2005.¹

Ivan ROGIĆ
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

UDK: 316.334.52:728.71[497.5]"1945/1990"
711.4(497.5)"1945/1990":728.7

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 22. 11. 2005.

U radu se analizira odnos spram "kuće za odmor" u modelima urbanizacije u Hrvatskoj od 1945. do 1990. Spomenuto razdoblje obilježeno je većim dijelom modelom socijalističke urbanizacije, a niz prostornih procesa i nakon 1990. sačuvao je kontinuitet. Razdoblje do 1990. analizira se kroz tri odsječka, a njegova obilježja i danas snažnije određuju zbilju nego procesi čiji je korijen u samom razdoblju nakon 1990. To su, u prvom redu: predodžba o "nepotrošivosti" teritorijalnih, okolišnih i ambijentalnih vrijednosti; graditeljske prakse neovisne/usporedne prostornoplanskim dokumentima; strukturna povezanost građenja s propadanjem razvojnih sposobnosti lokalnih zajednica; "drugi stan" kao poopćeni lik otpora grubosti industrijalizacije/urbanizacije te uloga "kuće za odmor" kao specifičan lik turističkoga poduzetništva.

Ključne riječi: urbanizacija, kuća za odmor, Hrvatska, socijalističko razdoblje

Ivan Rogić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Marulićev trg 19/1, p. p. 277, 10001 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: Ivan.Rogic@pilar.hr

UVOD

Složenica "kuća za odmor" u hrvatskoj je uporabi novijeg datuma. Rabi se, koliko je vidljivo, u statističkoj i upravnoj praksi u pretežnom dijelu razdoblja 1945. – 1990. No, premda bi samo novoća složenice mogla navesti na pretpostavku kako je po srijedi novi fenomen, već i jednostavniji pregled povijesti urbanizacije obeshrabruje takav naum. Pod etiketom

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

"ljetnikovac" i "ladanjska kuća", spomenimo samo najpoznatije fenomen je prisutan u cijelom, uvojetno rečeno, modernom razdoblju europske urbane povijesti. Nije, stoga, bez temelja ocjena kao je po srijedi činjenica stalnost koje je zajamčena kakvoćom same urbane strukture i mehanizama njezina oblikovanja. Zabunu, zacijelo, izazivlje sadašnja masovnost "kuća za odmor" (Tablica 1). Ali i u ovom slučaju već i jednostavan kritički pregled osnovnih činjenica pokazuje kako je ta masovnost sastavnicom šireg i obuhvatnijeg procesa *masovne urbanizacije*. U drugoj polovici 20. stoljeća malo je planetarnih područja gdje nije vidljiva njezina prisutnost. Pri tomu je korisno imati na umu kako masovna urbanizacija *nije nužno svezana* s masovnom industrijalizacijom, premda se, u pravilu, u to vjeruje. Prije će biti kako je u spomenutom razdoblju uvid u asimetričnu prerazdiobu načelnih životnih obećanja na korist grada postao konvencionalnom sastavnicom životnog znanja najširih slojeva stanovništva. Sukladno tomu, izravno su se spojile pučke predodžbe o dva, premda apstraktna, prava: o pravu na grad i o pravu na bolju životnu perspektivu.

● TABLICA 1
Stanovi u RH s obzirom na način korištenja po Popisima 1971. – 2001.

	1971.	%	1981.	%	1991.	%	2001.	%
Stanovi – ukupno	1219250	100,0	1479985	100,0	1772345	100,0	1877126	100,0
Stanovi za stalno stanovanje	1188743	97,5	1381434	93,3	1575644	88,9	1660649	88,5
nastanjeni	1157542	94,9	1335610	90,2	1457370	82,2	1421623	75,7
privremeno nenastanjeni	9583	0,8	29041	2,0	96425	5,4	196633	10,5
napušteni	21618	1,8	16783	1,1	21849	1,2	42393	2,3
Stanovi koji se povremeno koriste	30507	2,5	96733	6,5	187316	10,6	190931	10,2
stanovi za odmor	22946	1,9	84317	5,7	176845	10,0	182513	9,7
sezonski radovi	7561	0,6	12416	0,8	10471	0,6	8418	0,4
Stanovi za obavljanje djelatnosti	-	-	1818	0,1	9385	0,5	25546	1,4

Izvor: Statistički godišnjak RH 2004., Državni zavod za statistiku RH.

Ta činjenica nije suprotna uvidima kako je socijalno iskustvo oblikovano pod tlakom industrijalizacije specifično osnažilo stanovite sklonosti, pače, utopijske tendencije u stanovanju, kojima je u srži sklonost jednoj vrsti obnove prirodnih vrijednosti u svakodnevicu i same prirodnosti kao njihova oslonca. Tragovi takvih sklonosti i tendencija vidljivi su, poznato je, i u pojedinim modelima urbane obnove nastalim, uglavnom, tijekom 20. stoljeća, i u oblicima eksurbanoga teritorijalnog ponašanja stanovništva. Najmanje je pogrešno promatrati ih kao učinak posebne strukture svakodnevnoga života kakvu je razvio grad industrijskoga razdoblja. No taj se učinak sretno taloži u prije oblikovani okvir, gdje se "ljetnikovac" ili "ladanjska kuća" javljaju, kako je naznačeno, sa strukturnom ustrajnosti.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

Korisno je, također, upozoriti kako smjer traganja za "kućom za odmor" nije istovrstan smjeru izlaska iz grada u negrad. Premda je, dakako, taj smjer dominantan u većem dijelu urbane povijesti činjenice ne potvrđuju da je isključiv. Drugačije rečeno, premda se "kuće za odmor" nalaze, uglavnom, na negradskim područjima, dakle u mreži manjih ili malih naselja, ili, poslije, područja specijaliziranih za industriju odmora, nije zanemarljiv ni broj takvih kuća u većim i velikim gradovima. Analitički podatci pokazuju² kako je vjerojatnost, da će takvih kuća biti više veća u onim gradovima koji su se, kao cjeline, uspješnije samooblikovali ravnajući se imperativima kulturne industrije i industrije iskustva. Oblikovani, dakle, kao jedna vrst *specifičnih kulturnih dobara*, i izvora *doživljajne novoće*, takvi gradovi se u socijalnom iskustvu lako promeću u poželjne životne adrese gdje su izgledi za stvaranje poželjnih životnih uvjeta strukturno komplementarni onima u naseljima na negradskom području. Zahvaljujući tomu, postaju i poželjnim adresama "kuća za odmor". Dakako da se u takvu okviru predodžba o poželjnu životu mijenja. U njezinoj jezgri "prirodnost" i "izvornost" povlače se pred "dynamikom" i "punoćom" doživljaja. Ali udaljenost takva doživljaja od svakodnevice dostatno je velika za osnažiti privlačnost većeg/velikog grada u ulozi druge osnovne adrese "kuće za odmor".

RAZDOBLJE OD 1946. DO 1962.

Granice razdoblja, nagoviještene u naslovu, svakako su orijentacijske. No odabrane godine nisu bez temelja. Početna je godina razdoblja ujedno i početnom godinom aktivnog oblikovanja novoga političkog i društvenog ustroja. Premda se pojedine odrednice ustrojbenoga modela tijekom razdoblja mijenjaju, napose pojedini normativni likovi decentralizacije vlasti (sustav samoupravljanja od godine 1951.), nije netočno to razdoblje promatrati kao posebnu cjelinu. Zaglavna godina razdoblja je godina koja nagovještuje novo, duže, razdoblje odmjeravanja polaznoga modela i tendencija autonomiji, kako u gospodarskom poslovanju tako i u političkim odnosima. Takvih pak tendencija u promatranom razdoblju na globalnoj društvenoj razini nema. Vidljivi su samo lokalizirani i razlomljeni oblici otpora, koje sretno označuje opća etiketa: primjeri.

U takvu modelu, dakako, nije ostavljena mogućnost učvršćivanja legitimacije "kuće za odmor" ili, štoviše, ladanjske kuće i ljetnikovca. Takve su tvorevine "kolonizirane" značenjskim statusom klasnoga privilegija ili hira. Zbog toga se s njima, kao posebnim likom, ne treba ni računati. No isključivanje nije posve dosljedno. Isključen je samo onaj lik "kuće

za odmor" kojim se nagovješćuje prisutnost pojedinačnoga/privatnoga investitora ili graditelja. Na drugoj strani, po-općeni investitori ili graditelji, ili, jednostavno, novi korisnici "starih" kuća, ali s legitimacijom *kolektivnih* sudionika, nemaju nikakvih poteškoća. Imaju li se na umu glavni politički sudionici, i jamci, poretka, lako je predvidjeti i glavne nove investitore, graditelje ili korisnike. Na prvom mjestu to su institucije partijske vlasti, potom središnje državne vlasti. Odmah do njih su vojska i ostale "društveno-političke" organizacije kako se eufemistično nazivala mreža raznolikih oblika preventivnoga političkog i društvenog nadzora i zapta. Njima se nešto kasnije pridružuju i radne organizacije i kontinentalni gradovi.

No cijela zamisao, premda i više nego uspješno služi za priprost grabež nekretnina i zemljišnih dobara na hrvatskoj obali, nije bez stanovita utopijskoga "dodatka". On se oblikuje s pomoću tvrdnje kako "radnička klasa i radni ljudi" imaju pravo na zasluženi odmor, napose na obalnom području, gdje su uvjeti *prirodno zajamčeni*. Uočiti je, "radnička klasa i radni ljudi" kolektivna su tvorba, gdje se ne računa s pojedinačnim razlikama ili hirovima. Drugačije rečeno, radnička i srodna odmarališta oblikuju se kao specifične *tvornice/radionice odmora*, gdje se, sukladno zrcalnim inverzijama paleoindustrije, ne radi ništa, nego se sama prisutnost ljudi u takvim tvorevinama predočuje kao stanovita radna priprema ili *radna obnova*. Zato su, po pravilu, i predložci praktične organizacije godišnjih odmora u takvim tvorevinama jednako tipični i jednako shematizirani koliko i predložci organizacije rada u industrijskim pogonima. Na skiciranom tragu nastala su brojna *radnička, poslije sindikalna, odmarališta*.

Drugi lik utopijskoga "dodatka" nije bez uvjerljivosti. Budući da poredak legitimaciju oblikuje i na temelju načelne skrbi za siromašne i socijalno ugrožene, jer je, načelno, protiv svih oblika socijalne nepravde, stvaranje, između ostalog, i odmarališta za siromašnu djecu i djecu koja trpe posljedice gladi ili siromaštva i više je nego dojmljiv programski naum. Na tom tragu nastale su brojne tvorbe/odmarališta "za djecu i omladinu". Njihovi izravni financijski podupiratelji svode se na tri adrese. To su: gradovi, radne organizacije i posebne ustanove društvene skrbi.

Idući utopijski "dodatak" izravno je izveden iz staljinističkih predodžaba o obvezujućim odnosima između nacionalnih skupina u drugoj jugoslavenskoj državi, označenih složenicom "bratstvo i jedinstvo". Ostvarujući te predodžbe, organizatori nove društvene zbilje, posve dosljedno, određuju da se pravom na odmor na obalnom području, osim radničke klase i ugroženih skupina, napose djece, trebaju služiti i pripadnici nacionalnih jedinica, koje, eto, nemaju izlaz

na more, pa su zbog toga izložene jednoj vrsti neprihvatljive prirodne/socijalne nepravde. Na toj podlozi oblikovale su se raznolike odmarališne tvorevine pod izravnim nadzorom adresa podrijetlom iz drugih federativnih jedinica. Korisnici takvih uređaja potpuno su oblikovali stav kako su i uređaji i teritorij gdje se on nalazi samo izdvojenim dijelom nacionalnog teritorija njihovih matičnih federativnih republika. Zahvaljujući tomu na više obalnih područja učvrstili su se predlošci uporabe koji su više desetljeća uspješno izmicali pokušajima lokalnoga nadzora.

Može li se u skiciranu okviru govoriti o pojedincima u ulozi investitora ili graditelja? Može, ali u posve ograničenu rasponu. Tri su osnovne skupine koje se mogu služiti i strategijama pojedinca. To su: *politički prvaci* ili članovi političkoga sloja; *politički imenovani direktori* radnih organizacija ili državnih ustanova; *uglednici poretka*. Prva i druga podskupina zapravo se razlikuju tek "funkcionalno". Po srijedi su članovi nove politokracije i vršnih slojeva birokracije. U trećoj su podskupini raznoliki pojedinci, s bilancom uspjeha na nekim praktičnim područjima, ne nužno izravno svezanim s političkim sektorom. Oni su neke vrsti "civilnih" manekena poretka. Podatci pokazuju da im je poredak bio napose naklonjen u više slučajeva kampanjskoga naseljavanja naselja gdje je nastao "višak" kuća ili stanova zahvaljujući iseljavanju općanata (primjerice, Rovinj, Poreč, Zadar, Rijeka itd.). Dakako da je, fizički promatrano, njihov udio u graditeljskom procesu skroman. No ta činjenica i nije najvažnija. Mnogo je važnije da su oni "prekoračili" polazne okvire, obvezujuće za kolektivne sudionike, korisnike odmarališta i kuća za odmor. U idućem razdoblju njihova praksa postala je referentnom za većinu individualnih graditelja i korisnika.

Koliko je u skiciranu predlošku sudjelovala lokalna zajednica i lokalna vlast? Ima li se u vidu opća kakvoća poretka, uloga lokalne vlasti bila je rubna. Napose kada su se u ulozi graditelja ili korisnika javljale političke i državne ustanove i organizacije, u rasponu od partijskih ili vojnih do proizvodnih. No izrazitija im je uloga u privlačenju individualnih graditelja i korisnika. Razlog je jednostavan. Akumulacija većega broja povremenih, *moćnih*, stanovnika lokalnoga područja povećavala je sposobnost utjecaja lokalne zajednice i lokalnih upravljača na događaje. Drukčije rečeno, po srijedi je jedna vrst ograničene transakcije gdje su oba sudionika na dobitku.

RAZDOBLJE OD 1962. DO 1980.

Početna godina razdoblja poklapa se s početkom raznolikih pokušaja poretka da se iznutra, reformskim dosjetkama, osposobi za dugoročno funkcioniranje bez izravne potpore mehanizama ratnog komunizma, kao u razdoblju prije. Za-

glavna, pak, godina razdoblja jest godina smrti karizmatičnoga političkog vođe i zbiljskoga dovršetka i iscrpljivanja mogućnosti "popravka" strukturne neodrživosti poretka periodičnim intervencijama karizmatičnoga vođe. Tri su tendencije u promatranom razdoblju za našu analizu posebno važne.

(i) *Samoupravljačka fragmentacija*. Dosljednije čitanje raznolike građe o onodobnoj "samoupravnosti" pokazuje da se s tom riječju spajaju raznolike značenjske parcele.

Na prvom je mjestu po srijedi ograničena *politička pluralizacija*. Budući da je poredak određen političkim i vojnim monopolom komunista, politička se pluralizacija ne smije / ne može predočiti predložkom stranačkoga pluralizma. Zbog toga se legitimiranje političkih razlika ograničuje na samoupravljački okvir, služeći se, u njemu prisutnim, ograničenim pravom na političku razliku. U razvijenijem obliku ta je shema ponuđena pod općom označnicom: pluralizam samoupravnih interesa.

Na drugom mjestu, samoupravnost se spaja s pravom radnih organizacija na tržišno ponašanje i tržišnu autonomiju. Ili, s pravom radnih organizacija na praksu *poduzeća*. Budući da ta promjena implicira brojne preinake u modelu poretka, cijelo je razdoblje obilježeno raznolikim "privrednim reformama", a, za zbilja, normativnom nepostojanošću. U svakom slučaju, samoupravnost značenjski ovako definirana olakšava legitimiranje društvenih sudionika, podrijetlo kojih nije u monopolnoj volji partijsko/vojnog sklopa nego u – tržišnoj uspješnosti, koliko god tržište bilo skromno.

Na trećem se mjestu samoupravnost spaja s pravom pojedinih republika na veću političku samostalnost i odgovornije zastupanje nacionalnih interesa. Zbog više povijesnih i društvenih okolnosti, koje se ovdje ne mogu primjereno opisati, politički sukob oko toga prava u Hrvatskoj bio je i dublji i dramatičniji nego drugdje. (I, kako se poslije pokazalo, s više dugoročnih negativnih posljedica i po hrvatsko društvo i po sam poredak.) No, neovisno o odmazdi koju je partijski/vojni vrh organizirao nakon političkoga sloma "hrvatskog proljeća", godine 1972., ostala je na snazi jedna posve nova politička činjenica. Ona se očituje u novom društvenom pritisku pod kojim se definiraju praktični likovi nacionalnih interesa. A budući da poredak ne dopušta jasnije ili "čiste" nacionalne račune, primjerice, u financijskoj sferi ili u političkom upravljanju federacijom, dopušta jasnije definicije nacionalnih interesa na, za poredak manje važnim, područjima kakva su, između ostalog, i zaštita prostora i okoliša.

Na četvrtom se mjestu samoupravnost spaja s većim pravima lokalne samouprave. Premda su ključna područja i ključni poslovi poretka ostali centralizirani na isti način na koji su

bili i u polaznom, "herojskom", razdoblju, lokalnoj je samoupravi ostalo mnogo poslova, u rasponu od skrbi za okoliš i planiranja lokalnoga prostora do osnovnoga školstva ili primarne zdravstvene i socijalne zaštite. Model, kako je naznačeno, počiva na gruboj i nasilnoj urbanizaciji/industrijalizaciji. To znači da horizontalno fragmentiranje ovlasti lokalne samouprave nije simetrično. Ono izravnije ovlašćuje gradove, u cijelom rasponu: manji – srednji – veći, a tek rubno i sela. Drugačije rečeno, glavni su dobitnici u skiciranu procesu gradovi; koliko su veći, veća je i vjerojatnoća da su i veći dobitnici.

Na petom se mjestu samoupravnost spaja s *novim likovima individualizacije*. Koliko je vidljivo oni se oblikuju u tri, relativno neovisna, procesa. Prvi se može grubo odrediti kao (prvi) *globalni* val nove refleksivnosti/subjektivnosti. Po srijedi je prvi jasniji nagovještaj iscrpljivanja paleoindustrijskoga modela organizacije društvene proizvodnje i njemu podređenih životnih stilova. Zahvaljujući tomu, pravo na pojedinačnost legitimira se s, do tada, nepoznatom uvjerljivošću.

Drugi se proces može grubo odrediti kao unutrašnja, hrvatska, akumulacija iskustva otpora raznolikim oblicima staljinističkih redukcija s kojima se poredak služi a socijalni učinci kojih su notorno štetni. Drugačije rečeno, na djelu je težnja da se *racionalnost* društvenih sudionika odvoji od ritualiziranih procedura staljinističke imaginacije i oblikuje u odnosu na nove mreže životnih razlika nastalih u međuvrijeme u društvenoj zbilji. U tom je pogledu posebno važno javno učvršćivanje želja i prava na uspješan/sretan život.

Treći se proces može grubo odrediti kao *vodoravna integracija* jednoga dijela hrvatske iseljeničke populacije i tuzemnoga stanovništva. Za razliku od prijašnjih emigracijskih valova iz Hrvatske, emigracijski val u promatranom razdoblju ima dva specifična obilježja: težište mu je u europskom susjedstvu i ima legitimaciju "privremenog" (iseljavanja); "privremenost" dopušta bogatije i otvorenije vodoravno strujanje između inozemnih i tuzemnih područja. Zahvaljujući tomu, oštrije se i izravnije oblikuju individualne aspiracije ljudi. Do da li se tome i novo socijalno iskustvo oblikovano prisutnošću inozemnih turističkih skupina, nije teško predočiti horizont posljedica. Drugačije rečeno, samoupravljач je, zahvaljujući spomenutim promjenama, stekao pravo na – sebičnost.

(ii) *Ischrpljivanje povjerenja u "utopijsku" kakvoću paleoindustrije*. Polazni model, skiciran u prijašnjem odjeljku, bio je izravno naslonjen na zamisao o (paleo)industriji kao monopolnom i poželjnom predlošku svijeta rada. U njemu je, poznato je, središnja institucija paleoindustrijska tvornica. U promatranom razdoblju povjerenje u model uočljivo se iscrpljuje. Razlog je jednostavan. U okvirima poretka, skupine

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

sposobne za tehničku modernizaciju ostale su rubne. K tomu, financijske aspiracije politokracijskih potrošača poretka narasle su toliko da ih paleoindustrijski sklop nije više mogao alimentirati. Zahvaljujući tomu, upravljački sloj odpočimlje sustavno poticati razvitak turizma i ograničene trgovine, spojive s turističkim tržištem. Rasprava o socijalnim posljedicama te promjene nadmašuje okvire ovoga rada. Ograničujemo se tek na podsjetku kako su promjenom omogućene višekratne posljedice. Jedna s popisa, posebno važna za našu temu, očituje se u činjenici da je kuća, napose obiteljska, a ako je građena ladanjski, to je bolje, postala – profitnim dobrom. Taj socijalni uvid: da kuća može biti okosnim dobrom usporjednoga obiteljskog gospodarstva (zasnovana na shemi "zimmer frei"), spojen s osnaženim sklonostima individualizaciji, skiciranim u prethodnom odjeljku, *posebno je pogodovao oblikovanju specifične investicijske i graditeljske dinamike u Hrvatskoj, kakve u promatranom razdoblju drugdje nema.*

(iii) *Novi ekološki horizont.* U promatranom se razdoblju, usporedno s procesom samoupravljačke fragmentacije i iscrpljivanjem povjerenja u razvojne mogućnosti paleoindustrije, oblikuje novi ekološki horizont. Njegovo oblikovanje aktivno podupire više činjenica. Prva je, dakako, potpora poretka razvitku turizma. Glavno dobro koje turist "troši" određuje se složenicama kao što su "netaknuta priroda", "sunce i more" i srodne, iz albuma mitoloških slika o preporoditeljskoj snazi prirode. Dakako da se time, barem načelno, osnažuje i skrb za kakvoću okoliša. Druga poticajna činjenica krije se u političkom odnosu spram ekološke kritike. Za razliku od kritičnih gesta u klasičnom političkom sektoru, koje su trajno na rubu mogućnosti zadobitka naslova: neprijateljska akcija, ili što slično, ekološka kritika može se bez većih poteškoća legitimirati aktivnom skrbi za *komunalni boljitak*. Treća poticajna činjenica leži u potrebi naselja i općina, izvan većih i velikih gradova, za stvaranjem uvjerljivih mehanizama i sredstava otpora snažnoj funkcionalnoj i političkoj centralizaciji, koja, kako je naznačeno, asimetrično favorizira te gradove. Na tom tragu treba promatrati i izradbu *prvih nacionalnih prostornoplanskih dokumenata*, kakvi su, već poznati, koordinacijski planovi južnoga i "gornjega" Jadrana te, potom, plan njegove ekološke zaštite.

Promjene o kojima je riječ *nisu* izvorom bipolarne stambene sheme: primarno-sekundarno stanovanje. Upozorili smo da se o njoj treba misliti kao o jednoj vrsti strukturne konstante. Međutim, promjene su utjecale na *dodatnu dramaturgiju opreke*. Na jednoj strani, ojačale su stilove individualizacije i ekološke fantazme kao sastavnice predodžbe o ugodnu/sretnu životu. Na drugoj strani, u tako preinačenu zrcalu, dotadašnji stambeni predložak hrvatske urbanizacije poka-

zao se izrazito reduciranim i oskudnim, za pravo, *sredstvom osporavanja individualizacije života*. Na ovom mjestu ne treba ponavljati uvide dobivene analizom društvenih koncepata stana i njihovim odnosima spram sekundarnoga stanovanja. Dostatno je tek podsjetiti kako "društvena" stanogradnja temelji svoj graditeljski monopol na stambenom proizvodu nazvanom "protektivnim stanom". Po srijedi je jedna vrst reducirane, internatske, jedinice, *srodnije jedinici odgojnoga zavoda ili odgojnoga doma (socijalnoga skladišta)*. U zrcalu novooblikovanih aspiracija i poticaja takva jedinica zadobila je značajne atribute jedinice smještajnoga tabora/ logora. Time je, na drugoj strani, izrazito ojačana pripravnost na potragu za prebivališnom alternativom kao sastavnicom ukupne potrage za boljim/drugačijim životom. Po srijedi je, u osnovi poopćena, *kulturna pobuna*; ona u jedno spaja i drugačije prebivališne vrijednosti i ekologijske fantazme i odpor paragrafskim likovima socijalističke urbanizacije. Na tom tragu, u promatranom razdoblju oblikuju se snažni poticaji i podpora ladanjskom stanovanju i građenju koji uvjerljivo nadmašuju raspoložive ekonomske sposobnosti i mogućnosti graditelja. Da je po srijedi samo "prirodna" posljedica bogaćenja politokratskoga sloja, fenomen bi bio znatno skromnijih dimenzija. Ovako pak promatran pokazuje se kao jedna vrst poopćene reakcije, u kojoj sudjeluju sve razvojno sposobne skupine. Dakako da razlike u akumulaciji društvene moći između njih nisu time poništene. Naprotiv, mogu se aktivno i *dugoročno* pretvarati u – nasljedna dobra.

Skicirane okolnosti i poticaji, kako je naznačeno, pogađuju konsolidaciji i novih mjerila životne kakvoće i novih sudionika *teritorijalne prakse*. No mreža sudionika teritorijalne prakse, vidljivo je, *nije sukladna* konfiguracijama sudionika obvezujućim u političkom sektoru. Politički je sektor ostao zarobljen staljinističkom "poetikom", točnije, staljinističkim konstrukcijskim pravilima. U njemu je, vidjelo se, moguće legitimirati pojedinačnu sebičnost, ali samo u obliku "samoupravnog interesa". Obvezu treba razumjeti jednostavno: dopušten je samo onaj oblik pojedinačne sebičnosti što ga nadzire politički sektor. Ili jednostavnije: pravo na samoupravno predočenu sebičnost dijeli se *piramidalno*, pa njegovu kakvoću primarno određuje činjenica da ono najprije pripada *individualnim članovima politokracijskoga sloja*. Do te se točke politička konfiguracija i likovi teritorijalne prakse, vidi se, poklapaju.

Razdvajanje nastaje pod utjecajem dvaju posebnih čimbenika. Prvi je, već poznati, *egalitarizam*. Poredak se, poznato je, legitimira skrbi za industrijsko radništvo, navlastito za njegove rubne skupine. Sukladno tomu, kao *nagradu* za političku potporu, poredak takvim slojevima mora dopustiti/otvoriti

mogućnosti poboljšanja životnoga položaja ne samo za-
jamčenim pravima na radnom mjestu nego i mogućnostima
da u svakodnevici, pa i u teritorijalnoj praksi (gradnji kuće),
koristi raznolike *nelegalne mogućnosti*, u rasponu od nezakoni-
ta izgrađivanja do nadzora sivih tržišta materijala i usluga.
Višak nelegalnih mogućnosti pokazuje se kao zbiljska nagrada
egalitarnim partnerima. Zahvaljujući tomu, taj sloj može gra-
điti i teritorijalno djelovati *preko granice svojih formalno odred-
ljivih gospodarskih mogućnosti*.

Druga je okolnost *osamostaljivanje autonomnih izvora pri-
hoda* raznolikih sudionika, potaknutih napose snaženjem tu-
rizma i tržišta usluga s njim svezanim. No važno je uočiti da
se i u ovom slučaju koristi mogućnost uporabe viška nelegal-
nih mogućnosti. Drugačije rečeno, množina autonomnih iz-
vora prihoda zaštićena je strukturno prisutnim jamstvom po-
retka da će skupine koje mu osiguravaju legitimaciju biti na-
građene viškom nelegalnih mogućnosti u djelovanju na tu-
rističkom tržištu i na tržištu usluga, te u građenju. Jasno je da
pojedini sudionici, zbog eventualna "neposluga", mogu biti
stavljani pod pritisak zakona. Ali je korisno uočiti kako pri-
mjena zakona *ne ovisi* o kakvoći gospodarskoga ponašanja sa-
mih sudionika, nego o kakvoći ispunjavanja njegovih *po-
litičkih* obveza. Sve dok je sudionik aktivno uključen u pru-
žanje legitimacije poretku, načelno mu stoji na raspolaganju i
korištenje viška nelegalnih mogućnosti kao strukturno
zajamčena nagrada u sjeni, isposlovana, vidjelo se, prvotno u
oblikovanju egalitarnoga saveza između poretka i industrij-
skoga ruba.

Korisno je upozoriti da se na toj socijalnoj podlozi, u pro-
matranu razdoblju, oblikuje prije spomenuta *dihotomna teri-
torijalna shema*: primarno – sekundarno stanovanje. Moguć-
nost građenja druge kuće/stana, izvan industrijskoga/grad-
skoga područja, građenja orijentiranog predodžbom o "izvor-
nosti", "prirodnosti" i srodnim sastavnicama iz arheologije pa-
storale, strukturno se izvodi iz političke prerazdiobe prava na
uporabu *viška nelegalnih mogućnosti u građenju i uporabi*. Nije,
dakako, sposobnost graditelja ovisna samo o tome. Dvije su i
dodatne činjenice koje je osnažuju. To su povremena raz-
doblja prosperiteta, prisutna u pojedinim gospodarskim sek-
torima te "samoupravna" stambena politika, koja, za pravo,
oslobađa nemali dio radnog kontingenta od obveze investi-
ranja u stan, jer se toj skupini stan – daje. Dakle, autonomno
raspolaganje stanovitim investicijskim viškovima svakako je
prisutno. Ali se njima ne može objasniti *masovnost* procesa
građenja kuća za odmor; "mora" se uvesti predpostavka kako
sposobnost građenja izravno ovisi o pristupu višku nelegal-
nih mogućnosti u procesu građenja. Zahvaljujući tomu, u
skupini graditelja "kuća za odmor" prisutni su kako politički i

ekonomski *uspješnici* tako i egalitarno nagrađeni *s(p)retnici*. Skupina koja to radi zakonito, i iz vlastitih prihoda, manjinska je.

Na temelju iznesenoga zasnovano je, dakle, zaključiti kako teritorijalno oblikovanje sheme: primarno – sekundarno stanovanje u hrvatskom društvu u tom razdoblju *nije* izravnim otiskom formalne socijalne strukture. Budući da se pristup višku nelegalnih mogućnosti djelovanja, i građenja, javlja *neovisno* o formalnoj socioekonomskoj piramidi, praksa gradnje "kuća za odmor" napreduje kao jedna vrst *usporjednoga procesa*.

Pa ipak, u promatranom razdoblju, unatoč zapravo s blažnijom činjenici da je takvo građenje *samo rubno ovisno* o prostornom planiranju, kao praksi zakonske regulacije, ono dobiva potporu i iz još dva važna izvora.

Prvi je izvor *lokalna zajednica*. Budući da je izložena dalekosežnom gubitku stanovništva, jedna vrst naknadne rekonstrukcije izgubljena socijalnoga kapitala integracijom "vikendaša" svakako joj je bliska. U tom pogledu posebno su dobrodošli politički mogućnici i stručnjaci koji nadziru životno važne usluge, primjerice, financijaši, liječnici, arhitekti i srodni.

Drugi je izvor interes poretka za socijalnu stabilnost. U cijelom razdoblju, poznato je, gospodarska efikasnost i politička potrošnja su u neskladu. Poredak troši više nego što se zarađuje. Alimentiranje manjkova zaduženjima i nepovratnim "kreditima", svezanim s političkim protuuslugama, svakako ulazi u standardne načine ublažavanja teškoća. Pak, prema unutra, poredak posebno ohrabruje prakse *dvojnoga kućanstva*, razložno vjerujući da su takve tvorbe, premda bez velike razvojne dinamike, dugoročno stabilne. Mogućnost da na turističkom tržištu "kuća za odmor" postane i "kuća za zaradu" osnovom je *novoga* dvojnog kućanstva. U njemu je rad na okućnici ili u popodnevnu fušu zamijenjen povremenim/privremenim radom na turističkom tržištu, čitaj: sezonskim iznajmljivanjem. Zahvaljujući tomu, sekundarno se stanovanje *promeće* u jednu vrst (nelegitimnog) *razvojnoga dobra u sjeni*. Već i gradnje s kraja promatranoga razdoblja pokazuju kako je njihova veza s pastoralnim metaforama izrazito oslabila. *Ali je ojačala veza s – industrijom iskustva*.

RAZDOBLJE OD 1980. DO 1990.

Tri su tendencije u tom razdoblju posebno važne.

Prva se očituje u *investicijskoj praksi radnika na "privremenom radu" u inozemstvu*. Dva su osnovna smjera njihova investiranja. Glavni je smjer investiranje u zemljama gdje "privremeno" rade. Po srijedi je konvencionalno ulaganje radi dobiti, a u izgledu su, nerijetko, i mogućnosti poslovnog osamostaljivanja ulagača i njegova uključivanja u tamošnje mreže

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

malih ili obiteljskih gospodarstava. Komplementarni je smjer investiranja u kuće u domovini. Ali se područje investiranja *bitno mijenja*. To, po pravilu, *nije* zavičajno područje, odakle je ulagač pošao na "privremeni rad" u inozemstvo, nego su to, ponajprije, područja na obodima većih i velikih gradova te turistička područja na obali. Gradnja kuća na obodima velikih ili većih gradova nagovještuje gdje će se investitori, po eventualnom povratku, trajno nastaniti. Gradnja pak na obalnom turističkom području pokazuje kako se graditelj namjerava autonomno uključiti u turističko tržište i na njemu jednostavno zarađivati. Po srijedi je u oba slučaja jednostavno i racionalno orijentiranje. Kuća koja tako nastaje samo je formalno, klasifikacijski, "kuća za odmor". Po investicijskoj namjeri, ona je kuća za iznajmljivanje na turističkom tržištu. Zato graditelj teži, u okviru raspoloživih zakonskih mogućnosti, optimizirati i veličinu i strukturu. Na skiciranoj podlozi oblikovao se način građenja koji posve otvoreno računa s prisutnošću i učincima turizma kao grane industrije iskustva. Polazne pastoralne metafore sekundarnoga stanovanja iz prethodnoga razdoblja ovdje su svedene na rubne orijentire načelne razlike.

Druga se tendencija očituje u *učvršćivanju prakse dvojnoga kućanstva u turizmu*. Posebno su u tom pogledu važna dvojna kućanstva *koja oblikuju zaposlenici u turističkim radnim organizacijama*. Nesustavni uvid pokazuje kako se privatni interesi takvih dvojnih kućanstava višestruko isprepleću s interesima turističkih radnih organizacija. Dakako da oblikovanje i uporaba takva, *po statusu dvosmisljena*, dobra nije odvojiva od političke prerazdiobe prava na nezakonito ponašanje i građenje, kojom se poredak globalno služi. Uočiti je, pri tomu, da skupine koje oblikuju dvojno kućanstvo, a redovito su zaposlene u turističkim radnim organizacijama, po pravilu takvo pravo lakše ostvaruju na lokalnim razinama gdje djeluju ili namjeravaju djelovati. Razlog je jednostavan. Na mnogim obalnim područjima akumulacija neformalne društvene moći u turističkim radnim organizacijama strukturno je zamijenila akumulaciju društvene moći u (paleo)industrijskim radnim organizacijama, ostvarenu pretežno u prethodnom razdoblju. Na toj podlozi, prerazdioba prava na "elastično" tumačenje zakona samo je minimalna posljedica te akumulacije.

Treću tendenciju *oblikuje lokalna zajednica*. Upozorili smo da je u okvirima prethodnoga razdoblja lokalna zajednica očitovala sklonost nadoknadnoj rekonstrukciji, iseljavanjem izgubljenog, lokalnog socijalnog kapitala, integracijom "vikendaša". U promatranom razdoblju, ta se praksa *ustaljuje*. Množina malih naselja nalazi se, grubo rečeno, prijed izumi-

ranjem. Na drugoj strani, prazno područje, bez stanovništva, za pravo je i bez socijalnoga nadzora. U množini lokalnih zajednica na obali posve su ograničene sposobnosti za oblikovanje primjerena razvojnog odgovora na novonastale prilike. Nedostaju i sposobne lokalne elite i potrebne institucije, a nedostatan je, vidjelo se, i socijalni kapital. U takvim prilikama poticanje građenja "kuća za odmor" donosi nekoliko izravnih koristi.

(i) Poboljšava, ukupno promatrano, broj i gustoću lokalnoga stanovništva, premda samo povremeno; no i takva "povremenost" ima poželjnije učinke nego potpuna fizička odsutnost stanovništva.

(ii) Poboljšava i širi mogućnosti neformalnoga zastupanja interesa i dobiti lokalne zajednice na svim razinama poretka. Budući da mnoge investicijske odluke izravno ovise o politokraciji, povremena lokalizacija njezinih članova lokalne izglede svakako povećava.

(iii) U promatranom razdoblju posebno su se zaoštrila pitanja o infrastrukturnom opremanju lokalnih zajednica. Reducirani stupanj opremanja po shemi: struja plus uska lokalna cesta, pokazao se odveć oskudan za svaku ambiciozniju zamisao o razvitku turizma na lokalnom području. Jedan od neformalnih mehanizama pojačavanja lokalnoga pritiska na adrese gdje se o tome odlučuje svakako je i širenje područja za građenje "kuća za odmor". Već i sama fizička veličina područja uzima se kao argument od posebne vrijednosti.

(iv) U promatranom razdoblju cijene zemljišta na obalnom području osjetno su se povećale. Stoga se u interese lokalnih zajednica ugrađuju i privatni interesi zemljišnih vlasnika, koji žele od prodaje građevinskih čestica dobro zaraditi. Ima li više "kuća za odmor", veća je i zarada od prodaje.

(v) Nova ekologijska osjetljivost, a i očite dobiti od turizma, lokalne zajednice navode na specifični otpor mogućnosti da se na njihova područja premješta industrija iz velikih gradova. Zastrašujući onodobni primjer "industrializacije" područja općine Obrovac, i srodni slučajevi, lokalne su zajednice prometnule u čvrste adrese otpora. Lokalno kolektivno iskustvo, međutim, *nerado se miri s ograničenjima što ih nameću režimi zaštite*. Zbog toga se širenje graditeljskih područja za "kuće za odmor" *drži točnijim oblikom* ostvarivanja lokalnih interesa. U više navrata pokazalo se da su upravo lokalni "vikendaši" bili okosne skupine u obrani lokalnoga područja od novih industrijskih investitora i nagoviještena onečišćenja, a time i ugrožavanja zarade od turizma.

(vi) Kao i prve dvije tendencije i potonja se oblikuje u okviru poretka koji se aktivno koristi prerazdiobom prava na nezakonito ponašanje kao moćnim pomagalom "egalitarne"

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

društvene pravde. Lokalno reduciranje razvojnoga ponašanja na jednu vrst obrambene reakcije, i na zgošnj optimiziranje dobiti od prodaje građevinskog zemljišta, zahvaljujući tomu, djeluje kao stabilan i trajan izvor "elastične" uporabe i primjene prostornoplanskih dokumenata. Izravna je posljedica takvih prilika – samokolonizacija glavnoga razvojnoga područja: obalnog poteza. Promatra li se teritorijalni učinak skiciranih tendencija vidljivo je kako se područja građenja "kuća za odmor" pretežno orijentiraju vezom s već postojećim, "starim" naseljima. No ponudenu tvrdnju treba samo uvjetno prihvatiti. Po srijedi je proces što, postupno, oblikuje specifične graditeljske "poteze" koji "gutaju" stara naselja, pretvarajući ih samo u simbolične orijentire; autoritet orijentira pretežno se održava tek s pomoću preživjelih ulomaka lokalnih teritorijalnih tradicija. Drugačije rečeno, nastaje nova stambena struktura gdje se stalnost i povremenost stambene uporabe, zapravo, izjednačuje.

Osim toga učinka, u promatranom razdoblju stabilizira se i specifični oblik ladanjskoga naseljavanja. To su, zacijelo na hrvatskoj obali prva, "apartmanska" naselja. Premda je zamisao o njihovu oblikovanju razvijena u prethodnom razdoblju, kao zbiljske teritorijalne činjenice takva se naselja "potvrđuju" osamdesetih godina 20. st. Ogledni su primjeri naselja Červar u Istri i Gajac na otoku Pagu. Za razliku od ostalih ladanjskih naseobina, spomenuta naselja nastaju planirano i u, za ondašnje prilike, "sređenim" zakonskim uvjetima. U njima naseljske lokalne zajednice – nema. Može se samo govoriti o skupini apartmanskih vlasnika različita podrijetla, svezanih posve pragmatičnim zajedničkim interesom za boljitak okoliša gdje su stambenu jedinicu kupili. Posljedica se očituje u stvaranju – *naselja bez stalnih stanovnika*. Od njih do lokalnih zajednica koje postoje *samo povremeno* tek je korak.

SAŽET OSVRT NA SOCIJALISTIČKO RAZDOBLJE

(i) Vidljivo je kako se zauzimanje hrvatske obale građenjem "kuća za odmor" orijentira predodžbom o "nepotrošivosti" teritorijalnih, okolišnih i ambijentalnih vrijednosti. Prostornoplanski dokumenti iz osamdesetih godina 20. st., skoro bez iznimke, barem nagovješćuju, ako ne i skiciraju, negativne dugoročne posljedice takva stava. Podupiru ih i malobrojne skupine javnih djelatnika i stručnjaka. Ali, u cjelini promatrano, taj polazni stav *nije ozbiljno osporen* ni na jednoj mjerodavnoj razini poretka. Budući da poredak na izravan ideologijski način supstancijalizira budućnost, po predlošku ranih paleoindustrijskih razdoblja, u njegovoj dubini *ne mogu* se oblikovati uvjerljive regulativne zamisli o *teritoriju kao ograničenu dobru*. Posebno je to zorno u potpori poretka "širenju

turističkih kapaciteta" na obali. Potpora ima istu paleoindustrijsku osnovu kakva je poslužila u oblikovanju grube industrijalizacije/urbanizacije u polaznim desetljećima stvaranja poretka. Ta je nemoć, zapravo, paradoksalna. Paradoks je u tomu što poredak koji se, barem načelno, legitimira skrbi za javnu svrhu i "samoupravni" interes, očituje temeljnu nemoć upravo u oblikovanju dugoročne obrane te svrhe i interesa. Zato je razložno podsjetiti kako upravo ta nemoć indicira kako je ukupni poredak i njegova hijerarhija javnih svrha zapravo "privatiziran" totalitarnom partijskom/političkom "nomenklaturom". Cijela je država, metaforično rečeno, jednom vrsti – partijskoga/političkoga poduzeća.

(ii) Izgrađivanje "kuća za odmor" vidjelo se, zbiva se relativno neovisno o prostornoplanskim dokumentima, kao jedna vrst usporednoga procesa. Ta činjenica manje govori o samom prostornom planiranju i uređivanju prostora. Više, pak, govori o poretku koji *pravo na nezakonito ponašanje rabi kao jedan od temeljnih instrumenata prerazdiobe društvene pravde* na korist onih koji mu osiguravaju legitimaciju. Posve je predvidljivo da najveće dobiti iz te prakse izvlači sloj na vrhu političke piramide. Ali dobiti izvlače i mnoge druge skupine, koje, imaju li se u vidu njihove socio-ekonomske mogućnosti, ne bi mogle zakonito graditi. Podsjetiti je, sam mehanizam nije ekskluzivno prisutan samo na građevinskom području. Pače, njegov utjecaj na građenje "kuća za odmor" tek je jedan od vidljivijih primjera funkcioniranja i utjecaja.

(iii) Građenje i potpora građenju "kuća za odmor" *strukturno je svezano s propadanjem razvojnih sposobnosti lokalnih zajednica* na obali. Globalnim modelom modernizacije, kakva se primjenjuje u promatranom razdoblju od 1945. do 1990., lokalne zajednice, među njima i one obalne, gube dotadašnju, s puno teškoća održavanu, samostojnost. Potporom graditeljima i građenju kuća za odmor one, djelomično, ublažavaju *najrazornije* posljedice modernizacijskoga modela. To su: gubitak stanovništva, socijalnoga kapitala i vrijednosti poljoprivrednoga zemljišta. K tomu, takvim, *fizičkim*, zauzećem lokalnoga područja uspostavljaju minimalne preventivne razine obrane od mogućnosti lokalne industrijalizacije pod monopolnim nadzorom okružnih gradskih središta. Po srijedi je jedna vrst obrane od prerazdiobe rizika od konfliktne industrijske strukture na korist grada.

(iv) Bipolarna stambena shema: primarni stan – sekundarna kuća, *nije* specifičnost socijalističke urbanizacije. Ona se, kako je naznačeno, uočava u cijelom modernom razdoblju. No grubost industrijalizacije/urbanizacije u promatranom razdo-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

blju te prežitek *internatskoga*, protektivnog, stana, kao središnjega stambenog predloška u gradskom stanovanju, aspiraciju za sekundarnim stanovanjem prometnuo je u *popćeni oblik otpora*, koji u jedno spaja i praktične, prebivališne, potrebe i ekolojske fantazme o "zdravoj" prirodi i kulturni otpor paragrađanskim tendencijama u gradogradnji i stano-gradnji. Zahvaljujući tomu, poticaji koji osnažuju građenje "kuća za odmor" *puno su snažniji* nego što su raspoložive ekonomske mogućnosti graditelja. No, na drugoj strani, takvo ponašanje, koje prekoračuje ekonomske mogućnosti, predodčuje se u kolektivnom iskustvu kao obvezujuća obiteljska štednja u monetarno nestabilnu i nerazvijenu sustavu.

(v) U većem dijelu promatranoga razdoblja građenje "kuća za odmor" pojavljuje se i kao *specifičan lik turističkoga poduzetništva*. Međutim, poredak, budući da konstrukcijski isključuje pravo na poduzetničko ponašanje, taj potencijal ne može primjereno definirati. Stoga ga ne može ni "preokrenuti" u socijaliziranu praksu lokalnoga poduzetništva, čija je zadaća obnavljati razvojne sposobnosti modernizacijom poljuljanih, a pretežno i uništenih, lokalnih zajednica na obali. Zaključna se posljedica očituje u činjenici da se cijeli proces oblikuje u sjeni polupriznate prakse, koja se može po potrebi kriminalizirati; i po shemi: dobiti vlasniku – opterećenja i štete lokalnoj zajednici. Premda, vidjelo se, ladanjski vlasnici djeluju sporadično i kao obnovitelji razvojnih sposobnosti lokalnih zajednica, u modelu koji je na djelu takvi njihovi prinosi ostaju ograničena domašaja. Budući da nisu modelom poretka definirani kao poduzetnici ili sudionici u lokalnom razvitku, ne mogu im se staviti u obvezu ni brojne dužnosti, koje bi, inače, u lokalnoj zbilji morali prihvatiti. Na drugoj strani, dobiti bilo od samoga boravka bilo od boravka i iznajmljivanja ostaju pretežno njima. Kako je naznačeno, nisu oni jedini na dobitku. Ali, zacijelo, ni dobitci nisu zanemarivi.

RAZDOBLJE NAKON 1990.

Razdoblje nakon 1990. nije završeno. Zato se u analizi njegovih praksa javlja više teškoća. Već i zbog činjenice da se neke ne mogu primjereno ukloniti, ograničujemo se na izradbu jedne vrsti orijentirajućega sažetka (po predlošku koji je uporabljen za skiciranje događaja u prethodnom razdoblju).

Kao što je poznato, godina 1990. označuje početnu godinu razdoblja kada se mijenjaju svi glavni predlošci poretka. Učinci tih promjena, na jednoj strani, "oslobađaju" već prisutne tendencije i sudionike; no, na drugoj, djeluju kao početni "upaljači" procesa što će se tek oblikovati i ustaliti. Budući da je ponašanje društvenih sudionika koje se proteže na aktivne intervencije u okoliš, u pravilu, bolje uklopivo u cik-

luse duga trajanja, niz prostornih procesa, nakon godine 1990., sačuvao je kontinuitet. Pače, spomenuti procesi, nije netočno reći, snažnije određuju hrvatsku zbilju nakon godine 1990., nego procesi kojih je korijen u samom razdoblju. Pri tomu treba uzeti u obzir da se češće, zbog promjene poretka, mijenja tek *intenzitet* tih procesa nego njihova kakvoća. Pritom nekoliko čimbenika treba držati važnijima od drugih.

(i) *Obnova autoriteta privatnoga vlasnika.* U prethodnom razdoblju privatno vlasništvo, napose zemljište, nije bilo eliminirano. No, poznato je, vlasnik, pa ni zemljišni, nije imao sistemski zajamčen autoritet. Partijski je poredak svoju nadmoć ostvarivao ekskluzivnim monopolom "javnih" svrha. Ta se činjenica, poznato je, od godine 1990. mijenja. Time se i u politici uređivanja i zaštite prostora osnažuje *novi sudionik*: zemljišni vlasnik.

Prva, i posve predvidljiva posljedica njegove prisutnosti jest, dakako, razvitak tržišta nekretnina. Ratne prilike od 1991. do 1997., otežavaju njegovo oblikovanje, ali tek privremeno. Ta činjenica izravno utječe na interesnu dinamiku sudionika uređivanja prostora. Njezina je posebna posljedica i *smanjivanje sklonosti zaštitnom ponašanju* spram prostora i u prostoru. Tomu pogoduje još jedna okolnost. Budući da se sada urbanistički planovi pojavljuju ne samo kao društveno prihvatljivi predlošci teritorijalne prerazdiobe javnih svrha nego i kao *aktivna sredstva promjene ekonomske vrijednosti zemljišta*, izravno se osnažuje sumnja u njihovu – *pravednost*. U većinskom iskustvu vlasnika zemljišta oni se najčešće opisuju pridjevom: nepravedni. Na taj se način izravno gubi legitimnost njihove uporabe i primjene kao sredstava pravedna razvitka. Promatra li se ta činjenica negativno, dobiva se snažan poticaj za – kršenje planskih odredaba. Pri tomu se kršenje ne doživljuje kao kršenje zakona, nego kao – *ispravak nepravde*.

Vidjelo se kako u prethodnom razdoblju poredak rabi pravo na nezakonito ponašanje kao jednu vrst sustavne nagrade za lojalnost poretku. Tradicija "društveno prihvatljiva" nezakonita ponašanja oblikovana je, dakle, već i prije 1990. No skiciranom promjenom ona dobiva novo snažno uporište. Glavna korist koju novo uporište osigurava očituje se u mogućnosti zaštite nezakonita ponašanja, točnije, građenja protivno urbanističkim dokumentima, "tradicionalnom" legitimnošću koja se izravno izvodi iz moralnih načela. Na taj način nezakoniti graditelj može i više nego "uspješno" svezati građenje protivno zakonu i moralni patos. Ne treba posebno dokazivati kako je takav spoj i više nego dostatan za oblikovati usporednu praksu u teritorijalnom ponašanju, otpornu na razne pritiske poretka. Urbanistički su dokumenti izloženi "osveti" zbog funkcioniranja u osporavanju vlasničkih prava u

razdoblju prije. Zato nije teško dobiti ni javnu potporu za pojedine primjere kršenja. Brojne naknadne legalizacije nezakonita građenja o tomu izravno svjedoče.

(ii) *Fragmentacija lokalnih zajednica*. Nakon 1990. poznato je, broj se jedinica lokalne samouprave višestruko povećao. Polazni poticaj u nizu primjera osamostaljivanja takvih jedinica leži u činjenici da su, u razdoblju prije, takva područja bila ili dugoročno osuđena na periferijsku stagnaciju, s obvezujućom akumulacijom ekoloških rizika, ili, pak, da je lokalno stanovništvo vjerovalo kako se njihova razvojna dobra i prednosti ne koriste na dobrobitak lokalne zajednice, nego se, voljom poretka, rabe za sistemske privilegije drugih. Premda je, dakle, u nizu primjera polazni poticaj lokalnom osamostaljivanju bio racionalno određen, ubrzo se pokazalo kako mnoge nove lokalne zajednice *nisu sposobne* autonomno oblikovati lokalni razvitak. Na drugoj strani, od takve obveze lokalna zajednica nije mogla odustati, jer je preuzimanje te obveze, vidjelo se, u samoj srži poticaja lokalnom osamostaljivanju.

Glavno dobro s kojim su takve jedinice mogle ući u utrku za bolju budućnost jest – lokalni teritorij. Posve je očito kako u takvu okviru, u razvojnom pogledu "autentičnu", vrijednost dobiva teritorij kao građevinsko zemljište. Ta tendencija lokalne zajednice suočava se, na drugoj strani, s javno deklariranim ciljevima nacionalne zajednice kako se prostor treba čuvati i štiti, napose na jadranskom području, jer je on "temeljno nacionalno dobro". Rezultat je *konfliktna napetost* između javnih svrha nadlokalne razine i razvojnih pritisaka na lokalnoj razini. Napetost je vidljiva i onda kada se analitički stavi u zagradu mogućnost da na ponašanje lokalne zajednice presudno utječu lokalni zemljišni vlasnici, zainteresirani poskupiti zemljište. Premda je, dakako, ta činjenica vidljiva u brojnim slučajevima, *ona nije nužna* u oblikovanju spomenute konfliktne napetosti. Korijen napetosti je nesposobnost lokalne zajednice u oblikovanju drugačijih modela lokalnoga razvitka. Riječ nesposobnost ne treba zloćudno adresirati na obilježja lokalnih sudionika. Ona, jednostavno, upućuje na dubinsku razvojnu zapuštenost množine lokalnih zajednica nastalih fragmentacijom upravnog shematizma nakon 1990.

Koristeći se, dakle, preobrazbom prostora kao dobra, u graditeljsko zemljište, takve lokalne zajednice javljaju se kao izravni podupiratelji "betonizacije". Pri tomu im stoje na raspolaganju i dva moćna mehanizma "priznavanja" novih graditeljskih sklopova, neovisno o tomu jesu li izgrađeni po planu ili izvan plana. Prvi je mehanizam priznavanja i razdiobe prava na lokalnu infrastrukturu novim graditeljima, *neovisno o tomu grade li zakonito ili ne*. Kao što je poznato, množina je

nezakonitih graditelja na taj način "priznata". Drugi je mehanizam *socijalizacija troškova infrastrukturnog opremanja*. Budući da se lokalni razvitak održava građenjem novih kuća, lokalne se zajednice koriste statusom jedinice s razvojnim teškoćama, kako bi prebacile veći dio troškova za infrastrukturu na nadlokalne fondove. Time omogućuju novim graditeljima ostvariti pravo na infrastrukturu po nižim cijenama, *kao da su* u skupini stalnih stanovnika.

Na drugoj strani, urbanistička je dokumentacija, po pravilu, neprecizna u određivanju lokalnih vrijednosti – sastavnica nacionalnih dobara. Posebno je to vidljivo u razgraničenju prava *stalnih* stanovnika naspram povremenih; u razgraničenju vrijednosti *prirodom* zauzeta područja od građevinskog; u razgraničenju *pejsažnih* vrijednosti; u razgraničenju *označitelja identiteta*. Po definiciji, takve su sastavnice obuhvaćene nacionalnim interesom, pa se već i zbog toga ne mogu ugrožavati lokalnim razvitkom. Ali, na drugoj strani, ne mogu se dugoročno držati na položaju ekskluzivnih ograničenja, koje lokalnoj zajednici dodatno otežavaju razvojni položaj. Drugačije rečeno, takve bi sastavnice morale biti *osnovom povezivanja* lokalnoga razvitka i nacionalnog interesa. Je li to moguće u reduciranim okvirima jedinica lokalne samouprave kakve su sada? Najblaže rečeno, teško. Polazna osnova njihove institucionalne kristalizacije *mora biti*, makar i minimalna, sposobnost za autonomni lokalni razvitak. Lokalna prerazdioba državnih potpora, na što se uglavnom svodi praktični rad takvih jedinica, sa spomenutom se razvojnom sposobnošću *ne može izjednačiti*.

(iii) *Uspon maloga poduzetništva*. Malo i srednje poduzetništvo u promatranom je razdoblju postalo, poznato je, glavnim sudionikom vlasničke preobrazbe hrvatskoga gospodarstva. Posve je predvidljivo kako će se jedan njegov "rukavac" o-snažiti i na graditeljskom sektoru. Pri tomu, vjetar u jedra takvim pokušajima je, na drugoj strani, *omasovljivanje* aspiracija stanovništva na raspolaganje kućom za odmor na jadranskoj obali. Samo omasovljivanje, vidjelo se, odpočelo je u razdoblju prije. Ali u promatranom je razdoblju proces dobio poseban poticaj individualizacijom životnih stilova i prava. Budući da, na drugoj strani, množina stanovništva ne raspolaže investicijama dostatnim za izgrađivanje tipičnih obiteljskih kuća za odmor (pretežitih u skupini kuća za odmor u razdoblju prije), prihvaća mogućnosti što su već nagoviještene apartmanskim sklopovima sredinom osamdesetih godina 20. st. Na toj podlozi nastaje snažan graditeljski zamah na obalnom području. On se praktično oblikuje s pomoću činjenica na koje smo upozorili u prethodnim ulomcima, dakle, koliko orijentiran zakonskim procedurama toliko i

"legitimnom" nezakonitošću; koliko obzirnošću spram vrijednosti u okolišu i prostoru toliko i grubošću. Rezultat je *betonizacija hrvatske jadranske obale – po mjeri džepa masovnoga korisnika*. Strukturno promatrano, na djelu je premještanje "kolektivka", poznatih iz prethodnoga razdoblja, na područje ladanjskoga, sekundarnog stanovanja.

(iv) *Kontinuitet dvojnoga kućanstva u turizmu*. U prethodnim smo odjeljcima upozorili kako se je dvojno kućanstvo u turizmu učvrstilo već osamdesetih godina 20. st. Taj oblik kućne ekonomije od sredine devedesetih godina ima posebnu vrijednost, jer dobiti što ih stavlja u izgled sezonsko iznajmljivanje prenoćišta turistima tamo gdje je to moguće izravno ublažavaju rizike od opasnosti od gubitka radnih mjesta u konvencionalnim gospodarskim granama. Na drugoj strani, razvijati turističko poslovanje *na poduzetničkoj osnovi*, izgrađivanjem manjih hotela i sukladnih predložaka usluga i doživljaja, množini je organizatora dvojnoga kućnog gospodarstva ili odveć rizično ili neudobno. Zato teže *dodatno optimizirati* strukturu kuća za odmor orijentirajući se osnovnim turističkim aspiracijama. Prva je posljedica unutrašnja "pretvorba" konvencionalnih, prije izgrađenih, obiteljskih kuća za odmor u sklopove s više apartmanskih jedinice. Druga, aktivnija, posljedica je investiranje u apartmanske sklopove, na novim lokacijama, ali bez aspiracija da se preobrazu u manje hotele.

Međutim, valja uočiti da se taj proces oblikuje zaštićen općom natuknicom: stalno ili povremeno stanovanje, a ne poduzetničko ponašanje (koje, sukladno tomu, prelazi i na druge, poslovne, lokacije). Zahvaljujući tomu, u prostornim se planovima "legitimnost" stambenih područja rabi za širenje/povećavanje djelatnosti – koje uopće nisu stambene. Rezultat je kontinuirano pomicanje granica građevinskih područja na štetu zaštićenih ili poljoprivrednih. Argumentacija kako je na djelu širenje stambenih naselja jednostavno je – lažna. Po srijedi je *kriptopoduzetništvo*, koje za vlastiti razvitak iskorištava prednosti što ih stanovanje, kao minimalni *nužni okvir stalnoga života na lokalnoj razini*, ima u svakom nacrtu lokalnoga razvitka.

(v) *Kontinuitet paleoindustrijskoga predloška*. Reći kako je u razdoblju nakon 1990. na djelu kontinuitet paleoindustrijskoga predloška u oblikovanju djelovanja glavnih društvenih sudionika prividno je netočno. Generalizirana tendencija snaženja individualnih prava, jačanje autoriteta posebnih životnih stilova i aspiracija te srodne tendencije, oslobođene sistemskim okretom nakon godine 1990., jednostavno ne dopuštaju takve redukcije. Pa ipak, o kontinuitetu je moguće govoriti. Ponajprije o kontinuitetu u odnosu na okoliš kao

ograničeno životno dobro. Kao što je poznato, paleoindustrijski je predložak, a o njemu je socijalistički poredak bio strukturno ovisan, praktično funkcionirao u jednoj vrsti indiferencije spram okoliša kao životnoga dobra, na jednoj strani, i spram polja razlika kao konstitutivnih momenata sociokulturnoga svijeta, ne drugoj. Promjene nakon godine 1990. osnažile su svijest o razlikama, pače osnažile su i aspiracije na razlikovanje. Ali su, na drugoj strani, posve "konzervirale" paleoindustrijski predložak odnosa spram okoliša kao životnoga dobra. Izravna posljedica te ograničene preobrazbe očituje se u dvije osnovne činjenice. Prvo, okoliš kao životno dobro i dalje se drži neograničenim i obnovljivim. Drugo, namjesto ekskluzivnih favorita poretka, kao u prethodnom razdoblju, na takvo dobro monopolno pravo stekli su – svi društveni sudionici, fragmentirani u međuvremenu sociokulturnim igrama razlika. Drugačije rečeno, paleoindustrijsko pravo na iscrpljivanje i iskorištavanje okoliša "prenijelo se" s generalizirane razine, iz razdoblja prije, na fragmentirane razine svakoga posebnog sudionika. Zahvaljujući tomu, okoliš kao životno dobro prometnuo se u jednu vrst "zaslužene" nagrade za – novonastali narcizam. Budući da u toj shemi nema povratnih obveza sudionika spram okoliša, jer ih horizont suvremenoga narcizma jednostavno isključuje, jednosmjerno iscrpljivanje okoliša je – predvidljivi/ poželjni oblik ponašanja. Posve je očito da se bez dekonstrukcije takva sociokulturnoga predloška neće moći uspješno dovesti u pitanje ni "betonizacija" kao posebna praksa.

Ta činjenica posebno pogađa turističku industriju iskustva. Reći kako je ona posve odvojena od skiciranih procesa nije dopušteno. Turistička industrija iskustva, podsjetiti je, rabi isti osnovni "resurs" što ga, na drugoj strani, teži prisvojiti i graditelj sekundarne kuće ili apartmanskoga sklopa. Razvojno se dobro svodi na *drugu prirodnu/životnu scenu*. Razlika je, dakako, u predlošku posvajanja. Turistička industrija iskustva promeće ga u osnovu industrijalizirane režije doživljaja za masovnu uporabu, a privatni graditelj teži ga posvojiti "u kućnoj režiji", ne obazirući se nužno na tržište. Evolucijski promatrano, vidljivo je kako je hrvatski turizam barem toliko uvjerljivo koliko i graditelji kuća za odmor učvršćivao autoritet paleoindustrijskoga predloška spram okoliša na jadranskoj obali. Budući da do 1990. godine djeluje s autoritetom grane "društvenog" gospodarstva, njegovi praktični učinci čak izravnije osnažuju nastrano povjerenje u "racionalnost" paleoindustrijske indiferencije spram okoliša.

U razdoblju nakon 1990. hrvatska turistička industrija postupno se privatizira. Time se još izravnije nameće pitanje o pravu turističkih poduzetnika na zaposjedanje hrvatske jadranske obale, u usporedbi s pravima graditelja kuća za odmor ili graditelja apartmanskih sklopova. Drugačije reče-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

no, ne može se dovesti u pitanje bilanca "betonizacije" hrvatske obale u režiji graditelja kuća za odmor ili apartmanskih sklopova, a da se *istodobno* ne otvori i pitanje o ulozi turističke industrije, paleoindustrijski utemeljene, u toj istoj bilanci "betonizacije". Tim više što se, kako je naznačeno, polazna "škola" paleoindustrijske indiferencije oblikovala u industrijskom sektoru. Kratko, obuzdavanje "betonizacije" ne može se ostvariti *ne obuhvati li i nove predloške* ekološkijske i sociokulturne transformacije paleoindustrijske osnove turističkih sklopova na hrvatskoj obali.

BILJEŠKE

¹ Budući da su podaci o broju i udjelima kuća za odmor prikazani u drugim radovima ovog tematskog broja, u ovom članku se neće posebno iznositi. Stoga za takvu vrst podataka upućujemo na radove drugih autora objavljenje u ovom broju časopisa.

² Studija: Skupina autora "Prostorni, gospodarski i socijalni aspekti izgradnje za povremeno stanovanje na jadranskom području", Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005.

Napomena: članak nije lektoriran.

LITERATURA

Čaldarović, O. (1987.), *Suvremeno društvo i urbanizacija*, Zagreb: Školska knjiga.

Ellin, N. (1996.), *Postmodern Urbanism*, New York: Princeton Architectural Press.

Rogić, I. (1990.), *Stanovati i biti: rasprave iz sociologije stanovanja*, Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.

Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost: okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Skupina autora (1987.), *Urbanistički institut Hrvatske 1947-1987*, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

Skupina autora (2005.), *Prostorni, gospodarski i socijalni aspekti izgradnje za povremeno stanovanje na jadranskoj obali*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Završno istraživačko izvješće.

*** (1967.), *Program dugoročnog razvoja i plan prostornog uređenja jadranskog područja*, Završni izvještaj, Knjiga 1 i 2, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

*** (1968.), *Regionalni prostorni plan Južnog jadrana, Projekt Južni jadrani*, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, Republički zavod za urbanizam SR Crne Gore, Urbanistički zavod BiH.

*** (1972.), *Koordinacioni regionalni prostorni plan Gornjeg jadrana*, Završni izvještaj, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

*** (1975.), *Studija stanja čovjekove okoline u jadranskoj regiji Jugoslavije, "Jadran III"* (radni materijal), Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

*** (1984.), *Prostor i čovjekova okolina u dugoročnom razvoju SR Hrvatske, Znanstvene osnove dugoročnog razvoja SR Hrvatske do 2000. godine*, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske, RSIZ.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

***(1987.), *Prijedlog prostornog plana SR Hrvatske*, Zagreb: Urbanistički institut SR Hrvatske.

***(1997.), *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*, Zagreb, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja Republike Hrvatske, Zavod za prostorno planiranje.

Attitude Towards Second Homes in Croatia in the 1945 – 2005 Strategy of Urbanisation

Ivan ROGIĆ
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

In the paper the author analyses the attitude towards "second homes" in urbanisation models in Croatia in the period from 1945 to 1990. The period mentioned is mostly characterised by the model of socialist urbanisation, and a number of spatial processes after 1990 kept their continuity. The time preceding 1990 was analysed in three stages, and today its features define the contemporary situation even more strongly than processes dating from the period after 1990. These are in the first place: the perception of the "indestructibility" of territorial, environmental and ambient values; building practices independent of / in accordance with spatial-planning documents; structural connection between building and the deterioration of developmental capabilities of local communities; the "second home" as a generalised form of resistance to the roughness of industrialisation/urbanisation, and the role of "second home" as a specific form of tourist industry entrepreneurship.

Key words: urbanisation, second home, Croatia, socialist period

Die Einstellung zum Ferienhaus in Kroatien im Rahmen der Urbanisierungsstrategie 1945–2005

Ivan ROGIĆ
Ivo-Pilar-Institut für Gesellschaftswissenschaften, Zagreb

Die Arbeit analysiert das Verhältnis zum "Ferienhaus" innerhalb der in Kroatien umgesetzten Urbanisierungsmodelle im Zeitraum von 1945 bis 1990. Der genannte Zeitraum war größtenteils vom Modell sozialistischer Urbanisierung bestimmt; durch eine Reihe von Raumgestaltungsprozessen wurde dieses Modell über das Jahr 1990 hinaus verlängert. Die davor liegenden Jahre werden durch drei Zeitabschnitte hindurch analysiert, deren

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 15 (2006),
BR. 1-2 (81-82),
STR. 3-26

ROGIĆ, I.:
ODNOS SPRAM KUĆE...

Merkmale sich heute noch stärker auf die Realität auswirken als Prozesse, die in der Zeit nach 1990 wurzeln. Dies sind vor allem: die Vorstellung von der "Unverbrauchbarkeit" gelände- und umweltimmanenter sowie ambientaler Werte; Baupraktiken, die von Dokumenten der Raumplanung unabhängig sind oder parallel dazu verlaufen; der strukturelle Bezug zwischen Bautätigkeiten und dem Verfall kommunaler Entwicklungsperspektiven; die "Zweitwohnung" als verallgemeinerte Form der Widerstands gegen die Grobheit von Industrialisierung und Urbanisierung, ferner die Rolle des "Ferienhauses" als spezifische Form touristischen Unternehmertums.

Schlüsselwörter: Urbanisierung, Ferienhaus, Kroatien, sozialistische Ära